

SPOLOČNOSŤ & DEJINY

Dietmar Grieser

DOBŘÉ DUŠE

Služili velkým tohto sveta

Preklad Veronika Deáková

m a m
m a s

Dietmar Grieser

Dobré duše

Služili velkým tohto sveta

Z němčiny preložila
Veronika Deáková

m a m
m a š

Obsah

Predslov

1. *Beethovenove beštie*

Ludwig van Beethoven a jeho zamestnanci

15

2. *Kathi – „Kaprál v dome“*

Anton Bruckner a Kathi Kachelmaierová

21

3. *Vojna v kuchyni*

Johann Strauß a jeho personál

29

4. *Nevoľníčka*

Alma Mahler-Werfelová a Ida Gebauerová

35

5. *Kráľovná kalórií*

Emmerich Kálmán a Mária Pervicsová

43

6. *„To Gustl with best wishes...“*

Maria Jeritzová a August Prossinger

53

7. *Hlas svojho pána*

Herbert von Karajan a André Mattoni

59

8. *Komorná u Zarah*

Zarah Leanderová a Brigitte Anhöcková

69

9. *Guvernantka bez detí*
Maria Cebotariová a Hedwig Cattariusová
75

10. *„Hlavatá, dotieravá a neokrôchaná...“*
Johann Wolfgang von Goethe a Charlotte
Hoyerová
85

11. *Najväčšia chvála*
Fiodor Dostojevskij a Elise Schmidtová
91

12. *Seberovní*
Gerhart Hauptmann a Erhart Kästner
99

13. *„Návšteva“ na ulici Cottagegasse*
Felix Salten a Pepi Wilková
109

14. *Pravá ruka „pani doktorovej“*
Eugenie Schwarzwaldová a Marie Stiasna
115

15. *Renate, Anna, Leni*
Alfred Polgar a personál
123

16. *„Po čaji: Diktovať Kahnovej“*
Thomas Mann a Hilde Kahnová
129

17. *My páni, oni paholci*
Marie von Ebner-Eschenbachová
a jej zriadenci
137
18. *„Najdrahšia slečna!“*
Egon Friedell a Hermine Schimannová
145
19. *Moja žena, kuchárka*
Karl Valentin a Gisela Royesová
153
20. *„Láskavosť nezatienená zlou náladou ...“*
Bertolt Brecht a Marie Millerová
159
21. *Rodený sluha*
Robert Walser v úlohe lokaja
165
22. *Šesťdesiat cigariet za deň*
Lion Feuchtwanger a Hilde Waldová
171
23. *Kästner a spol.*
Erich Kästner a Elfriede Mechnigová
179
24. *Dievča pre všetko, skutočne pre všetko*
Karl Marx a Helene Demuthová
185
25. *La Tedesca*
Pápež Pius XII. a sestra Pascalina
Lehnertová
193

26. Dobrý duch Malého Schönbrunnu
Alžbeta Habsbursko-Lotrinská a Paul Mesli
203

27. Habsburgovka, h.c.
Cisárovná Zita a grófka
Korff-Schmising-Kerssenbrocková
211

28. Prvý muž v Buckinghamskom paláci
Alžbeta II. a Sir Robert Fellowes
221

29. Dedičstvo
Christina Onassisová a Eleni Syrosová
229

30. Preťažený sluha
Freddie Frinton a jeho „Dinner for one“
239

Doslov
247

Dodatok: Krátko o známych osobnostiach
v tejto knihe
251

Predslov

Bola by Vicki Baumová spisovateľkou a autorkou takých svetových bestsellerov ako *Ludia v hoteli* či *Varovanie pred srnami*, nebyť príhody s pripálenou mliečnou ryžou? Je za všetko naozaj zodpovedná jej gazdiná Lisbeth?

Pozrime sa na celú záležitosť bližšie. Kiel, jar roku 1917. Dvadsaťdeväťročná Hedwig Lertová, rodená Baumová, prezývaná Vicki, opustila rodnú Viedeň a vzdala sa pôvodného povolania harfistky. Dirigenta Richarda Lerta, za ktorého sa pred pár mesiacmi vydala, nasledovala do severného Nemecka, kde sa tento o dva roky starší muž pripravuje na post riaditeľa opery v meste Kiel.

V marci 1917 prichádza na svet prvé dieťa. Nielen „vojnové dieťa“ Wolfgang, ale i jeho mladá matka trpia všadeprítomným nedostatkom potravín. Priatelia sa spoja, aby Vicki aspoň v deň krstu trochu rozmaznali mliečnou ryžou. Akoby zázrakom sa im podarí pozháňať všetky potrebné prísady. Ani ryža, ani škorica sa v tomto období totiž nedajú kúpiť „normálne“, aj cukru a masla je nedostatok.

Lisbeth, „perla“ mladej domácnosti, je poverená prípravou. Vickina predčasná radosť sa však zmení na trpké sklamanie, keď ochutná prvú lyžicu. Váhajúc medzi slzami vďačnosti a neprekonateľným odporom, vykrikuje: „Veď tá ryža je pripálená!“

Nato sa gazdiná Lisbeth s miernym úžasom opýta: „Áno, a nebýva mliečna ryža *vždy* pripálená?“

V tom okamihu – tak bude o niekoľko desaťročí neskôr Vicki Baumová spomínať vo svojej autobiografii – sa jej hlavou prehánajú podivuhodné myšlienky. Myšlienky, ktoré sú v podstate prvotnou iskrou pre jej budúce povolanie. Výrok slúžky Lisbeth „A nebýva *vždy* pripálená?“ otvorí mladej žene oči voči realite života, čo je vlastne večný rozpor medzi požiadavkami a ich naplnením, priepasť medzi

zdaním a skutočnosťou. Baumová píše: „*Cesta, ktorú prekaží dážď; slávny muž, ktorý sklame tým, že je v skutočnosti nudný; šaty, o ktorých sa nedá povedať, že by dotyčnému pristali; veľká láska, ktorá tak biedne skončí – táto reťaz tragicko-komických udalostí, ktoré sú v rozpore s našimi očakávaniami*“ – nie je to presne to, čo vytvára našu existenciu? A predovšetkým: neskrývajú sa práve v tom námety, ktoré spisovateľ potrebuje pre svoje diela?

Keď sa Vicki Baumová počas nasledujúceho roka začne venovať literárnej činnosti a v roku 1919 debutuje románom *Skoré tiene*, je to presne tento „recept“, ktorým sa riadi pri vykresľovaní charakterov, pri náčrte jednotlivých fáz deja a pri zauzľovaní konfliktov. A aj vtedy, keď Vicki už dávno vymenila Európu za Ameriku a vďaka knihám i filmom sa stala hviezdou svetovej veľkosti, a mohla si teda dovoliť všetok luxus aj celý rad zamestnancov, bude znova a znova s vďačnosťou spomínať na slúžku z Kielu. Toto dievča jej pred časom svojou jednoduchou „kuchynskou filozofiou“ ukázalo cestu k písaniu: „A nebýva mliečna ryža *vždy* pripálená?“

Už keď som v roku 1981 vydal prvú knihu *Múzy žijú dlhšie*, v ktorej išlo o úlohu ženy po boku básnika, začala vo mne klíčiť túžba, aby som túto tému jedného dňa rozšíril aj na *profesionálnych* pomocníkov. Tí umelcom (a nielen im) pomáhajú pri práci: Teda sekretárky a asistentky, služobníctvo a spoločníci. Bez ich verného pôsobenia by mnohé z vrcholných umeleckých diel ani neuzreli svetlo sveta.

O niektorých z týchto ochotne slúžiacich duší vznikli časom samostatné knihy. Tak napríklad o Mozartovom adlátovi Franzovi Xaverovi Süßmayerovi, o „alter egu“ Rosy Luxemburgovej, čiže Mathilde Jacobovej, alebo o „dvoranoch“ básnika Hansa Falladu („Všetci sme sedeli za jedným stolom“).

Iní takéto knihy napísali *sami*. Mám na mysli obsiahle memoáre Céleste Albaretovej, gazdinej Marcela Prousta, „oral history“ Sigmunda Freuda od jeho „perly“ Pauly Fichtlovej, spomienky z mladosti „Wallenbergov poslíček“ od Jonnyho Mosera či senzačné otvorenie „zapečateného denníka“ Thomasa Bernharda, za ktoré vďačíme jeho pravej ruke Karlovi Ignazovi Hennetmairovi.

Ďalší, čo v mladosti vo funkcii tajomníka slúžili známym umelcom, si na literárnej scéne neskôr vybojovali svoje vlastné miesto. Spomeňme autora opisujúceho zážitky z ciest Erharta Kästnera, ktorý

pracoval pre Gerharta Hauptmanna; televízneho tvorcu Wolfganga Fleischera, ktorý bol zamestnaný u Heimita von Doderera alebo básnika Petra Roseiho, ktorý kedysi pracoval pre maliara Ernsta Fuchsa.

Pre Thomasa Manna, Liona Feuchtwangera a Ericha Kästnera boli stenotypistky Hilde Kahnová, Hilde Waldová a Elfriede Mech-nigová nenahraditeľné rovnako ako pre Antona Brucknera jeho gazdiná Kathi, pre Johanna Strauša kuchárka Anna či pre Oskara Wernera osobný šofér Erich Stangl. Goethe sa s dlhoročným slu-hom Carlom Wilhelmom Stadelmannom musí rozlúčiť, keď jeho pijanstvo znemožní akúkoľvek ďalšiu spoluprácu. Beethovenove zaobchádzanie so stále sa meniacim personálom je fiaskom samo osebe a Maurice Ravel sa sťažuje, že mu „tá Prohásková“, jeho česká slúžka, vo vidieckom sídle pri Rambouillete vyplienila knižnicu.

Samostatnú kapitolu tvoria službu konajúce duše tých promin-entov, u ktorých sa profesionálny a súkromný život fatálne prelínajú. Lenočka Demuthová tak Karlovi Marxovi nevedie len domácnosť, ale čaká s ním aj dieťa, dievčina z kuchyne Gisela Royesová sa stane manželkou Karla Valentina, „perla“ Egona Friedella, Hermine Schi-mannová, k nemu postupne „prepašuje“ aj celé svoje príbuzenstvo, či zdravotná sestra Ida Gebauerová, ktorá z postu opatrovateľky detí Almy Mahlerovej postúpi tak, že jej vedie celú domácnosť a stane sa pre svoju zamestnávateľku aj najbližšou dôverníčkou. Mladý Alban Berg „siahne“ na pomocnicu z kuchyne v rodičovskom letnom sídle pri jazere Ossiacher See. Kedysi sa takéto konštelácie v nóbl rodinách nazývali *Cupido domesticus* a k tichým pracovným povinnostiam slúžok tam patrilo aj to, že mužské potomstvo zasväťa do umenia telesnej lásky.

Zostaňme ešte chvíľu pri literatúre. Homér vytesal večný pomník paholkom vďaka postave „šafárky“ Eurykley, ktorá pri umývaní nôh spozná Odysea, vracajúceho sa domov inkognito. Wilhelm Busch zasa spracuje skúsenosti so svojou frankfurtskou kuchárkou Marie Eulerovou, ktorá u neho bola na krátky čas zamestnaná, v obrázko-vom príbehu o *Pobožnej Helene*. Výnimočným prípadom je švajčiarsky spisovateľ Robert Walser. Tomu by nikdy neprišlo na um, aby sa niekým nechal obsluhovať. Naopak, v mladosti sa sám vyučí za komorníka a toto povolanie skutočne aj nejaký čas vykonáva.

Už tento prvý zbežný prehľad dokazuje, že spleť vzťahov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami je – aby sme i my opäť raz použili tak často citovaný Fontaneho výrok – „široké pole“. A keď to už je také široké pole, nechceme zostať len pri umelcoch a ich pomocníkoch, ale chceme sa venovať aj takým oblastiam ako politika, aristokracia a cirkev. Kto bola napríklad žena, čo sprevádzala poslednú rakúsku cisárovnú v dobrom i zlom, keď prišla o domov? Prečo si nemecká rádová sestra Pascalina Lehnertová pre svoj „režim“ v domácnosti pápeža Pia XII vytvorila toľko nepriateľov? Akú úlohu zohrávajú „private secretaries“, osobní tajomníci, na dvore anglickej kráľovnej?

Je zdanlivo neprekonateľným rozporom, že hoci je slúženie – a celkom určite jeho podlízavo-ponížená verzia – v našej emancipovanej dobe na jednej strane považované za „out“, zakázané a nedôstojné, žijeme na druhej strane, ako nám to predostierajú sociológovia, v spoločnosti, ktorá ponúka služby v takej miere, s akou sa ľudstvo doteraz nikdy nestretlo. Obe strany, poskytovatelia i konzumenti, z tejto ponuky profitujú rovnako. Kniha, ktorú držíte v rukách, tento zdanlivý rozpor sleduje na tridsiatich príkladoch, ktoré sú vybraté z najrôznejších oblastí a najrôznejších období. Aj to je, myslím si, súčasť dejín kultúry.

Prvá kapitola:

Beethovenove beštie

Ludwig van Beethoven a jeho zamestnanci

Viedeň je pre neho ideálnym miestom pre život. Mesto hudby s úžasnými možnosťami, veselé dedinky a očarujúca krajina v okolí metropoly, blízkosť priaznivcov i mecenášov a ochraňujúca ruka spoľahlivých priateľov, navyše znamenitá kuchyňa a chutné víno. Beethoven si nemohol vybrať lepšie, keď sa v roku 1792 natrvalo usadil vo Viedni. Aj obaja adláti, jeho pomocníci, sú pre neho požehnaním. Za skladateľa, o ktorom je známe, že je neustále zavalený prácou, preberajú časť jeho povinností. Nikto sa tak dobre nevyzná v obchodných a bankových záležitostiach ako Franz Oliva; on sa stará aj o Beethovenovu korešpondenciu, vyjednáva s vydavateľmi a pripravuje koncerty. Jeho nástupca Anton Schindler majstrovi z očí vyčíta každé jedno želanie a obaja, hoci bez pláce a často aj bez dostatočnej vďaky, sa bez reptania vyrovnávajú s Beethovenou náladovosťou.

Len pokiaľ ide o domácnosť, ustavične sa objavujú nejaké problémy. Či je to prenajímateľ, domovník alebo služobníctvo – ich nepochopenie, namyslenosť alebo jednoducho neporiadna robota sťažujú géniovi Ludwigovi van Beethovenovi život. Že počas tridsiatich piatich rokov strávených vo Viedni až štyridsaťkrát zmení príbytok, hovorí asi za všetko.

Samozrejme, ani on sám nie je úplne bez viny, keď sa so svojím okolím neustále háda. Beethovenov temperament totiž neznesie žiadne kompromisy, a pretrvávajúce a rokmi pribúdajúce zdravotné problémy u neho stupňujú popudlivosť. Zhoršenie a následná strata sluchu živia jeho nedôveru. Keďže za celý život nevstúpi do stavu manželského, teda nijaká „femme ménagère“ – pani domu – nezabráni „skutočne obdivuhodnému zmätku“ v jeho domácnosti, hrá ním prijatý personál o to väčšiu úlohu.

Nároky, ktoré Beethoven kladie na služobníctvo, sú vlastne skromné. V jednom z mnohých listov adresovaných priateľovi Nikolausovi von Zmeskallovi ich vymenováva. Očakáva teda „*dobré odporúčanie*“ a „*náležitú správanie*“, služobníctvo by tiež nemalo mať „*vražedné chůt'ky*“, „*aby som si bol istý životom*“. Ženatých a vydaté uprednostňuje pred slobodnými, veď od tých prvých sa dá očakávať aspoň „*väčší poriadok*“, ak už nie viac úprimnosti. Avšak s ohľadom na „*celkovú morálnu skazenosť rakúskeho štátu*“ má Beethoven pochybnosti, či vôbec bude možné takú „*statočnú osobu*“ nájsť.

Pritom od nej vôbec nežiada príliš veľa. Dievča do kuchyne, ktoré hľadá, mu má pripravovať obľúbené jedlá – a to tak, aby „*dobre tráviť*“. Beethoven trpiaci chronickými bolesťami žalúdka a čriev tu tak robí narážky na „*trvalo zľú kvalitu potravín*“, ktorá mu spôsobuje zdravotné problémy. Čo sa týka ostatných služieb, očakáva od kuchárky už len, aby bola „*užitočná pri obsiávaní košiel*“.

V septembri 1813 sa Beethoven znova raz rozhliada po novej posluhe, priateľ Zmeskall mu pri tom má byť nápomocný. Z letného bytu v Badene mu píše: „*Ak je Váš sluha poriadny a vie o niekom poriadnom aj pre mňa, preukázali by ste mi veľkú láskavosť, keby ste cez tobo Vášho poriadneho zjednali niekoho poriadneho aj pre mňa. Do konca tohto mesiaca z Badenu odíde beštia, ktorú mám teraz, nový sluha by teda mohol nastúpiť začiatkom budúceho mesiaca.*“

„*Beštia*“, „*hovädo*“ a „*zlý človek*“ – to je tón, akým sa Beethoven vyjadruje o svojom neustále sa meniacom personále. Myslí si o ňom, že je „*neznesiteľný*“, „*nevzdelaný, zverský, dokonca horší ako dobytok*“. Jedného zo zamestnancov „*kopol do zadku a poslal ho do čerta*“. Gazdinú Nanni a kuchárku Baberl nazýva „*slabomyseľným*“, ich nástupkyňa Pepi je „*zradkyňa*“, ktorá vraj proti nemu konšpiruje, a jedného člena mužského osadenstva obviňuje, že „*falošnými keľúčmi*“ vniká do izieb iných ľudí. Najradšej by si úplne vystačil bez cudzej pomoci: „*...tážko znášam, že som sa dostal do situácie, keď okolo seba potrebujem všakovakých ľudí.*“

Čím je Beethoven starší, tým je pre hádky so služobníctvom mrzutejší. Vo viac než šiestich desiatkach listov si vylieva srdce pred najbližšou dôverníčkou, Nanette von Streicherovou. Je od neho o rok staršia a je manželkou staviteľa klavírov Johanna Andreasa Strei-

chera. S anjelskou trpezlivosťou stojí Beethovenovi po boku, aby riešila problémy v jeho domácnosti a jej rovnako ľudomilný muž v tichosti strpí, že tejto činnosti obetuje aj nejednu drahocennú hodinu. Beethoven jej za to ďakuje, keď ju velebí ako „vrchnú správkyniu dvora“. Nielenže ju niekedy zapriahne ako sprostredkovateľku pri náhle uvoľnenom mieste, ale prenecháva jej aj kontrolu nad výdavkami v domácnosti. A keď už nakoniec pri jednaní s personálom nevie, kam z konopí, posielala jej rozsiahly zoznam otázok s prosbou, aby ich na zadnej strane listu bod po bode zodpovedala:

„Čo sa dáva služobníctvu na obed a na večeru na jedenie – čo do kvality i kvantity? Ako často dostávajú pečené mäso? Má to byť na obed, alebo aj na večeru? To, čo je určené pre služobníctvo – je rovnaké ako páново jedlo, alebo si pripravujú svoje zvlášť, to značí, varia si za týmto účelom iné jedlá, ako má pán? Akú plácu dostávajú na deň gazdiná a slúžka? A ako to vyzerá pri praní? Dostávajú vtedy gazdiná a slúžka niečo navyše? A pokiaľ ide o víno a pivo? Prináležia im a kedy? Raňajky?“

Pani von Streicherová, zosobnená vľúdnosť, podniká všetko pre zlepšenie domácich pomerov svojho chránenca, no sťažnosti neustávajú. Keď do služby nastúpi nová výpomoc v kuchyni, ktorá pri nosení dreva „kriví tvár“, siahne Beethoven po trúfalom prirovnaní: „Dúfam, že si spomenie, že aj náš Spasiteľ si svoj kríž vyniesol na Golgotu.“ So zhovievavým prístupom, tak usudzuje z jej správania, sa v tomto prípade, bohužiaľ, nič nedosiahne: „Títo ľudia nesmú cítiť láskavosť, ale strach, keď niekomu slúžia.“ A ako to dosiahnuť? Asi tak, že kuchárke, ktorá mu napomenutia opláca „bezočnými a drzými“ odpoveďami, pohrozí, že ju „okamžite vyženie z domu“.

I použitie násilia je pre Beethovena osvedčeným prostriedkom, aby priečníci ukázal, kde sú hranice: „Slečna N. sa úplne zmenila, odkedy som jej do hlavy bodil poltucta kníb.“ Pri ďalšej potýčke je to už dokonca ťažká stolička, ktorú jej hodí „do chrbta“ a ani na okamih to neľutuje: „Vďaka tomu som mal celý deň pokoj.“

Od toho, že sama pani von Streicherová zasiahne do diania, si Beethoven veľa nesľubuje: „Nehovorte s nimi veľa“, zaprisaháva tú dobrú dušu v jednom z listov, „pretože tým sa to aj tak nezlepší a budú sa na mňa hnevať ešte viac.“

Bohužiaľ, nezachovala sa ani jedna z odpovedí, a tak nevieme, či Nanette von Streicherová so všetkými tými obvineniami súhlasí, alebo sa azda predsa len v tom alebo onom prípade Beethovenovho služobníctva zastane. Pretože jedna skutočnosť je zrejmä: podozrievavosť jej chránenca nadobúda čoraz patologickejšie rysy. Ako môže Beethoven potrebovať niekoľkostranový list len na to, aby Nanette vykreslil stratu (tú zvalil na svojho sluhu) jednej jedinej pančuchy a takúto maličkosť nafúkol na kriminálny prípad?

Celkovo nepatrí veľkorysosť medzi jeho silné stránky. Preto keď sa jedného dňa opäť raz na uvoľnené miesto hľadá nová gazdiná, prosí Beethoven pani von Streicherovú, ktorá je zaangažovaná ako sprostredkovateľka, nech zistí, či dotyčná disponuje vlastným nábytkom, teda posteľou, matracom a komodou. „*Porozprávajte sa s ňou aj o bielizni, aby sme neboli na pochybách.*“

Svojej ochrankyni pravidelne na kontrolu predkladá „kuchynskú knihu“. Aby vylúčil akékoľvek pochybnosti o čestnosti gazdinej, prosí Nanette, nech občas priamo na mieste vykoná náhodnú kontrolu: „*Niekedy sa musíte nečakane zjaviť v čase obeda ako anjel záchrancu, aby ste na vlastné oči videli, čo jedávame.*“

Obzvlášť podráždene reaguje Beethoven na „zradu“, z ktorej upodozrieva oných dvoch sluhov, ktorí sa spoja s matkou jeho synovca Karla. Je to práve v období, keď je Karlovým poručníkom. Napriek Beethovenovmu odhodlaniu držať nenávidenú švagrinu čo najďalej od svojho chránenca, obaja služobníci sa odvážia obnoviť spojenie medzi matkou a synom a nechávajú sa za to podplácať kávu a cukrom. Táto záležitosť Beethovena rozčúli do takej miery, že z toho ochorie, a to sa následne negatívne odzrkadlí aj na jeho umeleckej tvorbe.

Od roku 1819 je Beethoven úplne hluchý a to značí, že žije v neustálom strachu, že ľudia v jeho okolí by mohli pribúdajúce ťažkosti pri dorozumívaní sa s ním využiť vo svoj prospech a oklamať ho. Fanny Giannastasiová, jedna z dvoch dcér súkromného učiteľa jeho synovca Karla, podáva správu o spoločnej návšteve hostinca v Badene, počas ktorej si Beethoven a obsluhujúci čašník skočili do vlasov, pretože sa pri záverečnom vyúčtovaní nevedeli dohodnúť na počte skonзумovaných zemi...

Takže nielen Beethoven má problémy so služobníctvom, ale aj jeho zamestnanci majú problém s ním. Ako dať do poriadku domácnosť, kde zamestnávateľ spôsobuje totálny zmätok a napriek tomu každá jedna vec musí zostať na svojom mieste? Viac sa o tomto „Allegro di confusione“, radostne so zmätkom, ako to on sám posmešne nazýva, dozvedáme z opisu jedného z priateľov, ktorí Beethovenov byt navštívili.

Píše: „*Knihy a notové záznamy sú porozkladané úplne všade. Tam zvyšok niečoho studeného na zabryznutie, tu ešte neotvorené alebo už poloprázdne fľaše, tam na písacom pulte povrchná skica nového kvarteta, tu ruiny obeda, tam na piano na počmáraných listoch materiál k symfónii, ktorá ešte drieme ako embryo... tu korektúra čakajúca na vyslobodenie, obchodné listy alebo tie od priateľov ležiace na zemi, medzi oknami úctyhodný kus talianskeho syra stracchino, ad latus – teda naboku – úctyhodné rozpaliny veronskej salámy...*“